Qo‘chqarova Shakarjon Azimboy qizi
Osiyo xalqaro universiteti
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
email: shakarjon04111996@gmail.com
orcid: 0009-0004-7835-1828

ONA TILI O‘QITISH METODIKASI MASHG‘ULOTLARIDA MATNNI TAHLIL QILISH ORQALI FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matnni tahlil *qilish orqali talabalarning funksional savodxonligini rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Maqolada matn mazmunini anglash, muallif pozitsiyasini aniqlash, yashirin ma’nolarni tushunish, muammoli savollarga javob topish va mustaqil fikr bildirishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, bo‘lajak o‘qituvchilarining kommunikativ, kognitiv va tahliliy kompetensiyalarini rivojlantirishda matn tahlilining o‘rni asoslangan hamda mashg‘ulotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ilgari surilgan.*
Kalit so‘zlar: *funksional savodxonlik, matn tahlili, o‘qib tushunish, axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, mustaqil fikrlash.*

DEVELOPING FUNCTIONAL LITERACY THROUGH TEXT ANALYSIS IN CLASSES ON METHODS OF TEACHING THE MOTHER TONGUE

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for developing students’ functional literacy through text analysis in classes on Methods of Teaching the Mother Tongue. It explores the didactic potential of using tasks aimed at comprehending text content, identifying the author’s viewpoint, interpreting implicit meanings, finding solutions to problem-based questions, and expressing independent opinions. Furthermore, the article substantiates the role of text analysis in developing the communicative, cognitive, and analytical competencies of prospective teachers and puts forward methodological recommendations for improving the effectiveness of the learning process.
Keywords: *functional literacy, text analysis, reading comprehension, information processing, critical thinking, communicative competence, independent thinking.*

РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ АНАЛИЗА ТЕКСТА НА ЗАНЯТИЯХ ПО МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические и методические основы развития функциональной грамотности студентов посредством анализа текста на занятиях по методике преподавания родного языка. Раскрываются дидактические возможности использования заданий, направленных на понимание содержания текста, определение авторской позиции, интерпретацию скрытых смыслов, поиск ответов на проблемные вопросы и выражение самостоятельного мнения. Кроме того, обосновывается роль анализа текста в развитии коммуникативных, когнитивных и аналитических компетенций будущих учителей, а также предлагаются методические рекомендации, направленные на повышение эффективности учебных занятий.*
Ключевые слова: *функциональная грамотность, анализ текста, читательская грамотность, работа с информацией, критическое мышление, коммуникативная компетенция, самостоятельное мышление.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri yosh avlodda mustaqil fikrlash, axborotni izlash, tahlil qilish, saralash va undan amaliy faoliyatda samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarni egallashi yetarli bo'lmay, balki ushbu bilimlarni turli hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi, muammolarga mustaqil yechim topishi hamda o'z fikrini asosli va izchil bayon etishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa funksional savodxonlikni rivojlantirish masalasini ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda.

Funksional savodxonlik shaxsning egallagan bilim, ko'nikma va kompetensiyalaridan kundalik hayotda, ijtimoiy munosabatlarda hamda kasbiy faoliyatda samarali foydalana olish qobiliyatini ifodalaydi. Ayniqsa, ona tili ta'limi mazkur sifatlarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Chunki ona tili insonning fikrlash, muloqot qilish, axborotni anglash, qayta ishlash va ifodalash faoliyatining asosiy vositasi hisoblanadi.

Ona tili o'qitish metodikasi mashg'ulotlarida funksional savodxonlikni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri matn ustida ishlash va uni turli jihatlardan tahlil qilishdir. Matn nafaqat til birliklari va grammatik hodisalarni o'rganish manbai, balki talabalarda mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantiruvchi muhim didaktik vosita hamdir. Matnni tahlil qilish jarayonida talabalar uning mazmunini anglash, asosiy va ikkinchi darajali axborotlarni farqlash, muallifning maqsadini aniqlash, fikrlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni tushunish, xulosa chiqarish hamda o'z munosabatini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ayniqsa, bo'lajak ona tili o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Chunki pedagog nafaqat o'zi matnni chuqur anglay olishi, balki o'quvchilarda ham o'qib tushunish, axborotni tahlil qilish, mustaqil munosabat bildirish va nutqiy kompetensiyalarni shakllantira olishi zarur. Shu sababli ona tili o'qitish metodikasi mashg'ulotlarida matn mazmuniga yo'naltirilgan muammoli savollar, hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, qiyosiy tahlil, munozara va ijodiy mashqlardan foydalanish muhim metodik ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, xalqaro ta'lim tajribasida, xususan, PISA xalqaro baholash dasturida o'quvchilarning matnni o'qish, tushunish, talqin qilish, baholash va undan foydalanish kompetensiyalariga alohida e'tibor qaratiladi. Mazkur yondashuv ona tili o'qitish metodikasi mashg'ulotlarida ham matn bilan ishlash jarayonini faqat grammatik yoki lingvistik tahlil bilan cheklamasdan, balki uning mazmunini anglash, axborotni baholash va hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishga yo'naltirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, ona tili o'qitish metodikasi mashg'ulotlarida matnni tahlil qilish orqali funksional savodxonlikni rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-metodik muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi matn tahliliga yo'naltirilgan metodik yondashuvlarning funksional savodxonlikni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini ochib berish hamda bo'lajak o'qituvchilarda matn bilan mustaqil ishlash, axborotni anglash, tanqidiy fikrlash va bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik imkoniyatlarni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

***Ona tili ta'limida funksional savodxonlikni rivojlantirish, matn ustida ishlash va o'qib** tushunish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari zamonaviy pedagogika va lingvodidaktikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganishda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi.*

O'zbek tilini o'qitish metodikasi sohasida A. G'ulomov va M. Qodirovlarning ilmiy-metodik qarashlarida ona tili ta'limining mazmuni, til hodisalarini o'rgatish, o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish hamda amaliy mashqlardan foydalanish masalalari yoritilgan. A. G'ulomov va M. Qodirov ona tili ta'limi metodikasini yoritishda til bilimlarini o'rgatish, o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash masalalariga e'tibor qaratadilar. Mazkur metodik yondashuvlar bugungi kunda funksional savodxonlikni rivojlantirishning muhim didaktik asoslari sifatida talqin qilinishi

mumkin. Zero, ona tili ta'limida o'quvchining grammatik va lingvistik bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ulardan nutqiy muloqotda, matnni tushunish va yaratishda, fikrini mustaqil ifodalashda foydalana olishi ham muhim ahamiyatga ega. [1]. B. To'xliyev, M. Shamsiyeva va T. Ziyodovalarning tadqiqotlarida esa ona tili mashg'ulotlarini samarali tashkil etish, matn bilan ishlash va o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishga doir metodik yondashuvlar o'z ifodasini topgan [2].

Xorijiy olimlardan W. Kintsch matnni tushunish jarayonini insonning avvalgi bilimlari, kognitiv faoliyati va matndagi axborotlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida izohlaydi. Uning fikricha, matnni tushunish faqat undagi so'z va jumlalarni anglash bilan cheklanmay, balki mazmuniy bog'lanishlarni shakllantirish va mustaqil xulosalar chiqarishni ham qamrab oladi [3].

C. E. Snow tomonidan tayyorlangan tadqiqotda o'qib tushunish jarayonining asosiy tarkibiy qismlari – o'quvchi, matn va o'qish faoliyati amalga oshiriladigan muhitning o'zaro aloqasi asoslab berilgan. Mazkur yondashuv matn ustida ishlashda talabaning individual bilimlari, hayotiy tajribasi va matn mazmuni o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [4].

Funksional savodxonlikni rivojlantirishning xalqaro ilmiy-metodik asoslari OECD tomonidan ishlab chiqilgan PISA xalqaro baholash dasturida ham keng yoritilgan. PISA 2018 baholash tizimida o'qish savodxonligi shaxsning matnni tushunish, undan foydalanish, baholash, mulohaza yuritish va o'z maqsadlariga erishish uchun axborot bilan faol ishlash qobiliyati sifatida izohlanadi [5]. Bu yondashuv ona tili mashg'ulotlarida matnni faqat grammatik jihatdan emas, balki mazmuniy, mantiqiy va amaliy jihatdan tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, PIRLS xalqaro baholash dasturida matnni tushunishning to'rtta muhim jarayoni ajratib ko'rsatiladi: matndan aniq ma'lumotlarni topish, sodda xulosalar chiqarish, g'oya va axborotlarni talqin qilish hamda matn mazmunini baholash [6]. Ushbu jarayonlar funksional savodxonlikni shakllantirishda matn tahlilining metodik imkoniyatlarini belgilashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, funksional savodxonlikni rivojlantirishda matn bilan ishlash muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Bunda talabalarning matn mazmunini anglash, axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, tanqidiy baholash va hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini o'zaro uyg'unlikda rivojlantirish zarur.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan, kommunikativ va integrativ yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida ona tili o'qitish metodikasi mashg'ulotlarida matnni tahlil qilish orqali funksional savodxonlikni rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan quyidagi metodlardan foydalanish nazarda tutiladi:

- *Nazariy tahlil metodi – funksional savodxonlik, matnni anglash va o'qib tushunishga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish.*
- *Qiyosiy tahlil metodi – an'anaviy matn tahlili bilan funksional savodxonlikka yo'naltirilgan topshiriqlarning mazmunini taqqoslash.*
- *Modellashtirish metodi – matn asosida funksional savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish.*
- *Pedagogik kuzatish metodi – mashg'ulotlarda talabalarning matnni tushunish, axborotni tahlil qilish va mustaqil fikr bildirish faoliyatini o'rganish.*
- *Umumlashtirish metodi – nazariy va metodik ma'lumotlar asosida ilmiy xulosalar hamda tavsiyalar ishlab chiqish.*

Tadqiqotda matn tahlili orqali funksional savodxonlikni rivojlantirish quyidagi to'rt bosqich asosida tashkil etilishi taklif qilinadi:

1. *Matnni anglash – matn mavzusi, asosiy g'oyasi va mazmunini aniqlash.*
2. *Axborotni tahlil qilish – asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratish, fikrlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.*
3. *Tanqidiy baholash – muallif pozitsiyasini aniqlash, dalillarning ishonchliligini baholash va mustaqil munosabat bildirish.*
4. *Amaliy qo'llash – matndagi ma'lumotlardan foydalanib, hayotiy vaziyatlarga yechim topish.*

Mazkur metodologik yondashuvlar talabalarning matn bilan mustaqil ishlash, axborotni anglash, tanqidiy fikrlash va o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

METOD

Mazkur tadqiqotda ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matnni tahlil qilish orqali talabalarning funksional savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan nazariy va amaliy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik, lingvodidaktik va kompetensiyaviy yondashuvlar asos qilib olindi.

Tadqiqotning asosiy metodlari sifatida ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy o‘rganish, pedagogik kuzatish, umumlashtirish va metodik modellashtirish usullari belgilandi. Ushbu metodlar orqali matn bilan ishlash jarayonida talabalarning axborotni anglash, tahlil qilish, taqqoslash, tanqidiy baholash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari o‘rganildi.

Tadqiqot doirasida funksional savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi quyidagi metodik usullardan foydalanish taklif etildi:

1. Muammoli matn tahlili metodi. Talabalarga muayyan muammoni aks ettiruvchi matn taqdim etiladi. Ular matndagi muammoni aniqlaydi, uning sabablarini tahlil qiladi va mustaqil yechim taklif etadi.

2. INSERT metodi. Matnni o‘qish davomida talabalar o‘zlariga tanish, yangi, tushunarsiz va qo‘shimcha ma’lumot talab qiladigan fikrlarni belgilaydilar. Bu usul matnni ongli o‘qish va axborotni saralash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. Fikrlar xaritasi metodi. Matnning asosiy g‘oyasi, muhim tushunchalari va ular o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlik grafik shaklda ifodalanadi. Natijada talabalarning tizimli fikrlash va umumlashtirish qobiliyati rivojlanadi.

4. Qiyosiy tahlil metodi. Bir mavzuga oid ikki xil matn taqdim etilib, ulardagi umumiy va farqli jihatlar, mualliflarning yondashuvi hamda axborotlarning ishonchliligi tahlil qilinadi.

5. Hayotiy vaziyatga asoslangan topshiriqlar metodi. Talabalarga kundalik hayotda uchraydigan e’lon, ariza, yo‘riqnoma, yangilik yoki axborot matnlari beriladi. Ular matndan kerakli ma’lumotlarni topish va undan amaliy vaziyatda foydalanish bo‘yicha topshiriqlarni bajaradilar.

Tadqiqotda mazkur metodik usullarni qo‘llash orqali funksional savodxonlikning quyidagi tarkibiy ko‘rsatkichlarini rivojlantirishga e’tibor qaratildi:

- *matnni o‘qish va mazmunini anglash;*
- *axborotni izlash va saralash;*
- *matndagi ma’lumotlarni tahlil qilish va taqqoslash;*
- *tanqidiy fikrlash va mustaqil xulosa chiqarish;*
- *olingan bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llash.*

Shunday qilib, tanlangan tadqiqot metodlari ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarini amaliy yo‘naltirish, matn bilan ishlash faoliyatini takomillashtirish hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muammoli matn tahlili metodi

Metodning maqsadi: talabalarda matn mazmunini anglash, muammoni aniqlash, sabab va oqibatlarni tahlil qilish hamda mustaqil yechim taklif etish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Tahlil uchun matn: “Ijtimoiy tarmoqlar va kitobxonlik”

Bugungi kunda yoshlar hayotida ijtimoiy tarmoqlar muhim o‘rin egallamoqda. Ular orqali turli axborotlarni tezkor olish, muloqot qilish va bilimlarni kengaytirish imkoniyati mavjud. Biroq ijtimoiy tarmoqlardan me'yoridan ortiq foydalanish ayrim yoshlarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytirmoqda. Natijada ularning katta hajmdagi matnlarni o‘qish, mazmunini tushunish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarida qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Kitob o‘qish insonning tafakkurini rivojlantiradi, so‘z boyligini oshiradi va dunyoqarashini kengaytiradi. Shuning uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan mutolaa madaniyatini uyg‘unlashtirish bugungi ta'limning muhim vazifalaridan biridir.

Amaliy topshiriqlar:

1. *Matnda qanday asosiy muammo ko‘tarilgan?*
2. *Ijtimoiy tarmoqlarning qanday ijobiy va salbiy jihatlari mavjud?*
3. *Kitobxonlikning pasayishiga olib keluvchi omillarni aniqlang.*
4. *Siz universitet talabalarida kitobxonlikni oshirish uchun qanday uchta taklif berasiz?*
5. *Matnga qanday sarlavha qo‘ygan bo‘lardingiz? Javobingizni asoslang.*

Kutiladigan natija: talaba matndagi muammoni aniqlaydi, sabab va oqibatlarni farqlaydi, dalillar asosida fikr bildiradi va muammoning amaliy yechimini taklif qiladi.

2. INSERT metodi

Metodning maqsadi: matnni ongli o‘qish, avvalgi bilimlarni yangi axborot bilan bog‘lash va tushunilmagan ma'lumotlarni aniqlash.

Yuqoridagi “Ijtimoiy tarmoqlar va kitobxonlik” matni talabalarga tarqatiladi.

Talabalar matnni o‘qish davomida quyidagi belgilarni qo‘yadilar:

Belgi	*Mazmuni*	*Matndan misol*
V	*Men uchun tanish ma'lumot*	*Kitob o‘qish so‘z boyligini oshiradi.*
+	*Men uchun yangi ma'lumot*	*Ijtimoiy tarmoqlardan ortiqcha foydalanish katta hajmdagi matnlarni o‘qishga qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.*
–	*Avvalgi fikrimga zid ma'lumot*	*Ijtimoiy tarmoqlar har doim ham vaqtni tejash vositasi emas.*
?	*Menda savol tug‘dirdi*	*Raqamli texnologiyalar va kitobxonlikni qanday uyg‘unlashtirish mumkin?*

Amaliy topshiriq:

Talabalar matnni o‘qib, har bir xatboshiga tegishli belgilarni qo‘yadilar. So‘ngra o‘z belgilari asosida fikrlarini izohlaydilar.

Kutiladigan natija: talabalarda axborotni saralash, yangi ma'lumotlarni aniqlash, savol qo‘yish va o‘z bilimlarini qayta ko‘rib chiqish ko‘nikmalari shakllanadi.

3. Fikrlar xaritasi (Mind Map) metodi

Metodning maqsadi: matn mazmunini tizimlashtirish, asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni ajratish, ular o‘rtasidagi mantiqiy aloqalarni aniqlash.

Talabalarga yana shu matn asosida fikrlar xaritasini tuzish topshiriladi.

Ijtimoiy tarmoqlar va kitobxonlik

Kitobxonlik va raqamli muhit

Ijobiy jihatlar
- *Tezkor axborot*
- *Muloqot*
- *Bilim olish*

Salbiy jihatlar
- *Vaqt yo‘qotish*
- *Mutolaa kamayishi*
- *Diqqat tarqoqligi*

Kitobxonlik foydasi
- *Tafakkur*
- *So‘z boyligi*
- *Dunyoqarash*

Yechimlar
- *Mutolaa rejasi*
- *Vaqtni boshqarish*
- *Elektron kitoblar*

Amaliy topshiriq: talaba xaritaga matnda bevosita berilmagan, ammo mavzuga mos ikkita yangi fikr ham qo‘shishi va ularni asoslab berishi kerak.

Kutiladigan natija: axborotni tizimlashtirish, umumlashtirish, mantiqiy bog‘liqlikni aniqlash va mustaqil fikr ishlab chiqish ko‘nikmalari rivojlanadi.

4. Qiyosiy tahlil metodi

Metodning maqsadi: turli manbalardagi axborotlarni taqqoslash, muallif pozitsiyasini aniqlash va ma'lumotlarning ishonchliligiga tanqidiy yondashish.

Bu metod uchun talabalarga bir mavzudagi ikkita matn taqdim etiladi.

1-matn. Kitobxonlikning ahamiyati

Kitob o‘qish insonning tafakkurini rivojlantiradi, so‘z boyligini oshiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Muntazam mutolaa qiluvchi inson turli mavzularda kengroq bilimga ega bo‘ladi.

2-matn. Raqamli o‘qish imkoniyatlari

Zamonaviy elektron platformalar orqali inson istalgan joyda va vaqtda kitob o‘qishi mumkin. Elektron kitoblar, audiokitoblar va raqamli kutubxonalar bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq raqamli manbalardan foydalanishda axborotning ishonchliligiga e'tibor qaratish lozim.

Amaliy topshiriq:

Tahlil mezoni	*1-matn*	*2-matn*
Asosiy mavzu	*An'anaviy kitobxonlik*	*Raqamli mutolaa*
Asosiy g‘oya	*Kitob tafakkurni rivojlantiradi*	*Raqamli vositalar mutolaani qulaylashtiradi*
Afzalligi	*Chuqur bilim va tafakkur*	*Tezkor va qulay foydalanish*
Muammo	*Muntazam o‘qish zarurati*	*Axborot ishonchliligi*
Muallif pozitsiyasi	*Kitobxonlikni qo‘llab-quvvatlash*	*Raqamli mutolaadan oqilona foydalanish*

Talabalarga savollar:

1. *Ikki matnning umumiy jihati nimada?*
2. *Qaysi matnda amaliy imkoniyatlar ko‘proq yoritilgan?*
3. *Har ikki matndagi fikrlarni qanday uyg‘unlashtirish mumkin?*
4. *Qaysi manbaga ko‘proq ishonish mumkin? Buning uchun qanday qo‘shimcha dalillar kerak?*

Kutiladigan natija: talabalarda qiyoslash, tahlil qilish, axborot ishonchliligini baholash va asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi.

5. Hayotiy vaziyatga asoslangan topshiriqlar metodi (Case Study)

Metodning maqsadi: matndan olingan axborotni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, muammoga yechim topish va kommunikativ savodxonlikni rivojlantirish.

Vaziyat: “Universitet kutubxonasida kitobxonlikni oshirish”

Universitet kutubxonasi tomonidan talabalar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada 100 nafar talaba ishtirok etdi. Natijalar quyidagicha:

- *20 nafar talaba har kuni kitob o‘qiydi.*
- *35 nafar talaba haftada bir marta kitob o‘qiydi.*
- *30 nafar talaba faqat darsga oid materiallarni o‘qiydi.*
- *15 nafar talaba deyarli kitob o‘qimaydi.*

Kutubxona rahbariyati talabalar o‘rtasida kitobxonlik madaniyatini oshirish bo‘yicha yangi loyiha ishlab chiqishni rejalashtirmoqda.

Amaliy topshiriqlar:

1. *So‘rovnoma natijalarini tahlil qiling.*
2. *Har kuni kitob o‘qiydigan talabalar necha foizni tashkil etadi?*
3. *Kitob o‘qishga qiziqishning past bo‘lish sabablarini aniqlang.*
4. *Kutubxona faoliyatini takomillashtirish uchun uchta taklif ishlab chiqing.*
5. *“Kitobxon universitet” loyihasi uchun qisqa reklama matni yozing.*

Metodlarning funksional savodxonlikni rivojlantirishdagi imkoniyatlari

Metod	*Rivojlantiriladigan asosiy ko‘nikma*
Muammoli matn tahlili	*Muammoni aniqlash va yechim topish*
INSERT	*Ongli o‘qish va axborotni saralash*
Fikrlar xaritasi	*Tizimli va mantiqiy fikrlash*
Qiyosiy tahlil	*Tanqidiy fikrlash va baholash*
Case Study	*Bilimlarni hayotda qo‘llash*

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matnni tahlil qilish orqali funksional savodxonlikni rivojlantirish masalasi ta’lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi. Tadqiqot doirasida ko‘rib chiqilgan ilmiy-metodik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, matn bilan ishlash talabalarning nafaqat tilga oid bilimlarini, balki axborotni anglash, qayta ishlash, tanqidiy baholash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirish imkoniyatiga ega.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, an’anaviy matn tahlilida ko‘proq matnning grammatik tuzilishi, leksik birliklari, gap qurilishi va mazmunini qayta bayon qilishga e’tibor qaratiladi. Funksional savodxonlikka yo‘naltirilgan yondashuvda esa talabalardan matndagi axborotni izlash, muallifning asosiy maqsadini aniqlash, fikrlarni taqqoslash, dalillarni baholash hamda olingan ma’lumotlardan hayotiy vaziyatlarda foydalanish talab etiladi. Bu esa matn tahlilining mazmunini kengaytirib, uni amaliy va kompetensiyaviy faoliyatga yo‘naltiradi.

Tadqiqotda tavsiya etilgan beshta metodning metodik imkoniyatlari quyidagicha namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, muammoli matn tahlili metodi orqali talabalar matnda ilgari surilgan muammoni aniqlash, uning kelib chiqish sabablarini izohlash va muqobil yechimlarni taklif qilishga yo‘naltiriladi. Masalan, “Ijtimoiy tarmoqlar va kitobxonlik” mavzusidagi matn asosida talabalarning raqamli axborotdan foydalanish madaniyati, kitobxonlikka munosabati va mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirish mumkin.

Ikkinchidan, INSERT metodi matnni ongli o‘qish, yangi ma’lumotlarni avvalgi bilimlar bilan taqqoslash va tushunilmagan jihatlarni aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu metod talabalarni matnni shunchaki o‘qish bilan cheklanmasdan, undagi har bir ma’lumotga nisbatan faol munosabat bildirishga undaydi.

Uchinchidan, fikrlar xaritasi metodi matndagi asosiy g‘oya va ikkinchi darajali ma’lumotlarni tizimlashtirish, ular o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlash imkonini beradi. Natijada talabalarda axborotni umumlashtirish, mazmuniy aloqalarni ko‘rish va mustaqil fikr ishlab chiqish ko‘nikmalari shakllanadi.

To‘rtinchidan, qiyosiy tahlil metodi bir mavzuga oid turli matnlarni taqqoslash orqali talabalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda talabalar mualliflarning yondashuvlarini aniqlaydi, dalillarni solishtiradi va axborotning ishonchliligiga baho beradi.

Beshinchidan, hayotiy vaziyatga asoslangan topshiriqlar metodi matndagi axborotni amaliy faoliyatga tatbiq etishga yo‘naltiriladi. Xususan, e’lon, so‘rovnoma, yo‘riqnoma, jadval va statistik ma’lumotlar bilan ishlash orqali talabalar axborotni o‘qish, tushunish, hisoblash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Mazkur metodlarning o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanilishi funksional savodxonlikning bir nechta tarkibiy komponentlarini qamrab oladi. Bunda o‘qib tushunish, axborot bilan ishlash, kommunikativ faoliyat, tanqidiy fikrlash va amaliy muammolarni hal qilish ko‘nikmalari bir butun pedagogik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalarining umumlashtirilishi

O‘rganilgan ilmiy manbalar va ishlab chiqilgan metodik topshiriqlar asosida quyidagi natijalar umumlashtirildi:

№	Funksional savodxonlik komponenti	Kutiladigan metodik natija
1	O‘qib tushunish	Matnning asosiy g‘oyasi va mazmunini anglash
2	Axborot bilan ishlash	Kerakli ma’lumotlarni izlash va saralash
3	Tanqidiy fikrlash	Dalillarni tahlil qilish va baholash
4	Kommunikativ savodxonlik	O‘z fikrini aniq va asosli ifodalash
5	Amaliy savodxonlik	Bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llash

Olingan nazariy-metodik xulosalar asosida ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matn tanlashga ham alohida e’tibor qaratish zarurligi belgilandi. Jumladan, ijtimoiy, ilmiy-ommabop, publitsistik, rasmiy-axborot va kundalik hayotga oid matnlardan foydalanish talabalarning turli mazmundagi axborotlar bilan ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, matn tahlilini tashkil etishda topshiriqlarning murakkablik darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish maqsadga muvofiq. Dastlab matndan aniq ma’lumotlarni topishga qaratilgan savollar, keyinchalik taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, dalillarni baholash va muammoga mustaqil yechim taklif qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlar berilishi lozim. Umuman olganda, muhokama va tahlillar ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matn ustida ishlashni funksional savodxonlikni rivojlantirishga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan metodlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish, ularda mustaqil fikrlash, axborot bilan ishlash va olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matnni tahlil qilish orqali talabalarning funksional savodxonligini rivojlantirish bugungi ta’lim jarayonining muhim metodik vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirgan mutaxassisni tayyorlash emas, balki egallangan bilimlarni turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil, ongli va samarali qo‘llay oladigan, axborotni tahlil qilish, baholash hamda undan to‘g‘ri foydalanish kompetensiyalariga ega shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, matn ustida ishlash jarayoni talabalarning nafaqat o‘qib tushunish, balki tanqidiy, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiruvchi muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan nazariy tahlillar va metodik topshiriqlarni ishlab chiqish natijasida ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matn tahlilidan maqsadli foydalanish funksional savodxonlikning bir nechta tarkibiy yo‘nalishlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega ekanligi aniqlandi. Xususan, matn mazmunini anglash, undagi asosiy va ikkinchi darajali axborotlarni farqlash, muallif pozitsiyasini aniqlash, yashirin ma’nolarni tushunish, turli manbalardagi ma’lumotlarni taqqoslash, dalillar asosida xulosa chiqarish hamda olingan bilimlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish kabi ko‘nikmalar funksional savodxonlikning muhim ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Matn tahlilini tashkil etishda an’anaviy savol-javob va mazmunni qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolmasdan, talabalarning mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatini faollashtiruvchi interfaol metodlardan foydalanish zarur. Jumladan, muammoli tahlil metodi matnda ilgari surilgan muammoni aniqlash, uning kelib chiqish sabablarini izohlash va yechimlar taklif etishga yo‘naltiradi. INSERT texnologiyasi talabalarning o‘qish jarayonidagi faol munosabatini shakllantirib, ma’lumotlarni avvalgi bilimlari bilan bog‘lash, yangi axborotni anglash va savollar yuzasidan mustaqil mulohaza yuritish imkonini beradi. Klaster metodi matndagi asosiy tushunchalar o‘rtasidagi mazmuniy aloqalarni aniqlashga xizmat qilsa, qiyosiy tahlil turli matnlardagi axborotlarni solishtirish, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini belgilash hamda ma’lumotlarning ishonchliligini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Keys-stadi metodi esa

matnda yoritilgan masalalarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash va nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashga yordam beradi.

Shuningdek, funksional savodxonlikni rivojlantirishda tanlanadigan matnlarning mazmuni va xarakteri alohida ahamiyat kasb etadi. Mashg‘ulotlarda faqat badiiy matnlardan emas, balki ilmiy-ommabop, publitsistik, axborot-tahliliy, rasmiy va kundalik hayotga oid matnlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Chunki turli janr va mazmundagi matnlar bilan ishlash talabalarda axborotni turli shakllarda qabul qilish, uning maqsadini anglash, muallifning munosabatini aniqlash va o‘z fikrini tegishli dalillar bilan asoslash malakalarini shakllantiradi. Masalan, e’lon, yo‘riqnoma, jadval, diagramma, internet xabari yoki ijtimoiy so‘rov natijalarini tahlil qilish talabalarning kundalik hayotda zarur bo‘ladigan axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

Ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matn tahlilini samarali tashkil etish uchun topshiriqlarni oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich shakllantirish lozim. Dastlab talabalar matnda bevosita ifodalangan axborotni aniqlash va asosiy mazmunni tushunishga yo‘naltiriladi. Keyingi bosqichda ular matndagi ma’lumotlarni izohlash, o‘zaro bog‘lash, qiyoslash va yashirin mazmunni anglashga doir topshiriqlarni bajaradilar. Yuqori bosqichda esa muallif fikrini baholash, dalillarning ishonchliligini tekshirish, muammoli vaziyatlarga yechim taklif qilish hamda matn mazmuni asosida mustaqil fikr bildirishga yo‘naltirilgan faoliyat tashkil etiladi. Bunday izchillik talabalarning o‘qib tushunish darajasini chuqurlashtirish bilan birga, ularning mustaqil qaror qabul qilish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida funksional savodxonlikni rivojlantirishga doir quyidagi metodik takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Matn tanlash mezonlarini takomillashtirish. Mashg‘ulotlarda foydalaniladigan matnlar talabalarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi, kasbiy yo‘nalishi va hayotiy tajribasiga mos bo‘lishi, dolzarb ijtimoiy, ilmiy va ta’limiy masalalarni qamrab olishi lozim.
2. Matn tahlilini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash. Talabalarga matn mazmunini shunchaki qayta bayon qilish emas, balki undagi ma’lumotlardan kundalik hayotda, kasbiy faoliyatda va ijtimoiy munosabatlarda foydalanishni talab qiladigan topshiriqlar berish zarur.
3. Interfaol metodlardan tizimli foydalanish. Muammoli tahlil, INSERT, klaster, qiyosiy tahlil va keys-stadi metodlarini mashg‘ulot maqsadiga muvofiq uyg‘unlashtirish orqali talabalarning faol ishtirokini ta’minlash lozim.
4. Tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan savollarni ko‘paytirish. “Matnda nima haqida so‘z yuritilgan?” kabi reproduktiv savollar bilan bir qatorda, “Muallif fikrini qanday dalillar asoslaydi?”, “Ushbu ma’lumotga ishonish mumkinmi?”, “Siz muallifning fikriga qo‘shilasizmi?”, “Muammoning qanday muqobil yechimlarini taklif qilasiz?” kabi tahliliy va baholovchi savollardan foydalanish maqsadga muvofiq.
5. Raqamli axborot manbalari bilan ishlashni yo‘lga qo‘yish. Elektron matnlar, internet maqolalari, infografikalar, jadvallar va diagrammalar asosida topshiriqlar ishlab chiqish orqali talabalarning axborotni izlash, saralash, tekshirish va undan maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.
6. Baholash mezonlarini funksional savodxonlik talablariga moslashtirish. Talabalarni baholashda faqat matn mazmunini eslab qolish darajasiga emas, balki axborotni topish, tahlil qilish, izohlash, baholash, xulosa chiqarish va amaliy vaziyatda qo‘llash qobiliyatlariga ham e’tibor qaratish zarur.
7. Bo‘lajak ona tili o‘qituvchilarining metodik kompetensiyasini rivojlantirish. Talabalarni mustaqil ravishda funksional savodxonlikka yo‘naltirilgan matnlar tanlash, topshiriqlar tuzish, dars ishlanmalarini loyihalash va o‘quvchilar faoliyatini baholashga tayyorlash lozim. Bu jarayon ularning kelajakdagi pedagogik faoliyatida samarali metodik yechimlardan foydalanishiga zamin yaratadi.

Umuman olganda, ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matnni tahlil qilishga asoslangan ta’limiy faoliyatni izchil tashkil etish bo‘lajak pedagoglarning funksional savodxonligini rivojlantirish uchun muhim metodik imkoniyatlarni yaratadi. Bunda matn bilim manbai bo‘lish

bilan birga, mustaqil fikrlash, axborotni anglash, tanqidiy baholash, muloqotga kirishish va amaliy muammolarni hal etish vositasiga aylanadi. Shunday ekan, ona tili o‘qitish metodikasi mashg‘ulotlarida matn tahlilini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, interfaol metodlar bilan boyitish va real hayotiy vaziyatlarga yo‘naltirish ta’lim sifati hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiluvchi ustuvor metodik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. *G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2001, 150-170-betlar.*
2. *To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006, 24-25-betlar.*
3. *Kintsch W. Comprehension: A Paradigm for Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 394-409*
4. *Snow C. E. Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. – Santa Monica: RAND Corporation, 2002, p.39-44*
5. *OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019. – DOI: https://doi.org/10.1787/b25efab8-en, p. 63-78.*
6. *Mullis I. V. S., Martin M. O. (Eds.). PIRLS 2021 International Results in Reading. – Boston College, 2023, p. 54-64.*